

بررسی شاخصه های خانواده صالح از منظر قرآن

سیده صدیقه شفیع نژاد^۱

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان « بررسی شاخصه های خانواده صالح از منظر قرآن » به روش توصیفی-تحلیلی بوده که در آن به شاخصه های خانواده صالح از منظر قرآن پرداخته است. از آن جا که قرآن کریم صالحین را دارای درجات و جایگاه والایی دانسته است و خانواده نیز بستر شکل گیری و تربیت انسان به حساب می آید، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش که خانواده صالح از منظر قرآن چه ویژگی هایی را داراست؟ به این مهم دست یافته است که خانواده صالح شاخصه هایی نظیر؛ امانتداری نسبت به همسر، رازداری و پوشاندن عیوب، را به جهت استحکام خانواده داراست و رشد و تعالی خانواده نیز از جمله مسائل مهمی است که در نظر قرآن کریم از جمله اهداف خانواده صالح نیز به حساب می آید. علاوه بر این، شادمانی به واسطه فرزندآوری و نظم در خانواده نیز از جمله شاخصه هایی است که عمل به آن خانواده را صالح و درستکار جلوه میدهد.

واژگان کلیدی: شاخصه، خانواده صالح، قرآن کریم، روایات.

^۱ طلبه سطح دو حوزه الزهرا خلخال، سطح ۲.

مقدمه

در آیات بسیاری درباره صالحین سخن گفته شده، اما ابتدا باید در نظر داشت صالح یکی از مراتب ایمان و اکمال نفس انسان است و به تعبیر قرآن کریم تکامل انسان رسیدن به مقام «صلوح» است. چنانکه حضرت یوسف به نص قرآن کریم از صالحین بوده است: «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ»^۱

باتوجه به آیات قرآن کریم و بررسی‌های صورت‌گرفته از آن‌ها، «ایمان» و «عمل صالح» در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. آنچه مسلم و قطعی است این است که انسان با ایمان و عمل صالح می‌تواند به رستگاری و فوز عظیم نائل بیاید، بهشت و نعمت‌های بهشتی را شامل حال خویش کند و در این صورت است که وعده‌های الهی درباره او تحقق می‌یابند. حال اگر اعضای خانواده مسلمان اعمال خود را به سمت و سویی برند که بتوان نامشان را خانواده صالح نامید، آیات قرآن را جامه عمل پوشانده و طبق الگو و اسوه خواهند بود. از آن‌جا که ضرورت دارد انسان به نسخه کاملی از خودش دست یابد و به تکامل رسد، بنابراین با عمل به ویژگی‌های صالحین در قرآن کریم می‌توان به خانواده صالح دست و بستر تکامل را فراهم نمود.

۱- پژوهش «خانواده صالح از دیدگاه قرآن» از حسن کرمی است که در آن به مطالبی از قرآن کریم به شکل منظمی حول محور صالح بودن در متون قرآنی اشاره کرده است. ۲- پژوهش «تحلیل فرایند شکل‌گیری نظام عمل صالح از منظر قرآن و روایات» از فاطمه مولودی است که در آن با رویکردی نو به بررسی چگونگی فرایند شکل‌گیری عمل صالح پرداخته است. ۳- مقاله «بررسی مفهوم عمل صالح در نظام اخلاقی قرآن» از سید محمدحسین جعفری است که در آن مولف به مفهوم عمل صالح در مفاهیم اخلاقی قرآن، برای همه زمان‌ها و همه مکان‌ها و تمام جوامع پرداخته است.

هدف از این تحقیق، بررسی و تحلیل خانواده صالح در قرآن کریم، از این‌رو ابتدا به بررسی و شناخت معنای لغوی صالح در آیات قرآن، و سپس به بررسی صفات و ویژگی‌های خانواده صالح از

^۱ سوره یوسف، آیه ۲۴.

منظر قرآن است پرداخته خواهد شد. در ضمن لازم به ذکر است که پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای به دست آمده و نگاشته شده است.

۱- مفهوم شناسی

نخست لازم است به بیان مفاهیم اصلی پرداخته شود.

۱-۱ مفهوم خانواده

خانواده در لغت به معنای خاندان، اهل خانه، اهل بیت، خاندان، دودمان، اهل خانواده، زن و فرزند، فامیل است.^۱ در معنای اصطلاحی نیز خانواده، واحد اجتماعی نشئت گرفته از ازدواج یک زن و مرد است که فرزندان پدید آمده از آن‌ها، آن را تکمیل می‌کنند.^۲

در تعریف اصطلاحی دیگر نیز: «خانواده، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می‌گیرد و با تولید مثل، توسعه می‌یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم‌ترین عامل تکامل جامعه بشر است. از این رو، اسلام که برنامه‌ی تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت‌ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است.»^۳

برخی دیگر خانواده را کوچکترین واحد اجتماعی دانسته‌اند، که بر اساس ازدواج پدید می‌آید. در تعریف دیگر خانواده را متشکل از زن و مرد می‌دانند که دارای روابط جنسی پایا و مشخص هستند که در اثر تولید مثل و پرورش فرزندان گسترش می‌یابد.^۴

از سویی دیگر زن و مرد با ازدواج خانواده‌ای را تشکیل می‌دهند که انواع نیازهای جنسی، عاطفی، معنوی و تعالی اخلاقی یکدیگر را تامین می‌کنند.^۵ رابطه به معنای پیوستگی و علاقه چیزی به چیز دیگر است. رابطه میان زن و شوهر که به واسطه ازدواج پدید می‌آید نیز از علاقه و دلبستگی

^۱ عمید، فرهنگ نامه عمید، ص ۴۷۲.

^۲ عیسی زاده، آموزه های قرآنی، ص ۲۷.

^۳ محمدی ری- شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱.

^۴ بستان، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، صص ۵۳-۵۴.

^۵ مصباح یزدی، مشکات (اخلاق در قرآن)، صص ۵۵-۵۶.

نشأت می‌گیرد.^۱ با توجه به تعاریفی که از خانواده بیان شد، می‌توان به این مهم دست یافت که خانواده باید پایگاهی برای تامین نیازهای هریک از اعضای خانواده در زمینه های مختلف خصوصاً آرامش باشد.

۱-۲ صالح

«صالح» از ریشه «صلاح» است. راغب اصفهانی در معنای لغوی این واژه می‌نویسد: «صلاح ضد فساد است و این دو در بیشتر موارد درخصوص افعال به کار می‌روند. در قرآن کریم گاه در مقابل «فساد» و گاه در مقابل «سیئه» به کار رفته است.»^۲ ابن‌منظور نیز «صلاح» را در لغت ضد فساد دانسته است.^۳

صاحب کتاب التحقيق فی کلمات القرآن در این باره می‌گوید: «معنای ریشه‌ای و اصلی این واژه، سلامت از فساد و تباهی است. صلاح ضد فساد است. صلاح درباره ذات، رأی یا عمل به کار می‌رود؛ اما بیشتر در عمل کاربرد دارد.»^۴

۱-۳ معنای اصطلاحی صالح در قرآن کریم

با تدبر در آیات مرتبط با موضوع چنین به نظر می‌رسد که واژه صلاح در همان معنای لغوی خود به کار رفته است. صالحان در کاربردهای قرآنی کسانی‌اند که به انجام کارهای نیک و سازنده گرایش داشته و همواره در زندگی کارهایشان ملازم با آن باشد و به هیچ‌وجه از آن دوری نورزند؛ البته برخی همچون آلوسی بر این باور است که صالحان کسانی‌اند که در علم و ایمانشان به خدا و آنچه از نزد خدا آمده است و نیز در صداقت، شهادت و توبه آنان خللی وارد نشده باشد و تمام عمر خود را در طاعت خدا و اموالشان را در راه رضای او صرف کنند.^۵

شاهد این ادعا آیات ذیل است که در آن به‌روشنی تقابل اصلاح با افساد مشاهده می‌شود:

^۱ دهخدا، لغت نامه، ج ۱، ص ۳۴۶۵.

^۲ راغب اصفهانی، مفردات فی الفاظ القرآن، ص ۲۸۹.

^۳ ابن‌منظور، لسان العرب، ج ۲، ص ۵۱۶.

^۴ مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ص ۳۰۷.

^۵ آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ج ۴، جزء ۵، ص ۱۱۴.

«الَّذِينَ يُلْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ»^۱؛ «کسانی که در زمین تباهی می کنند و به اصلاح (امور) نمی پردازند.» همچنین، آیه «وَأَصْلَحْ وَلَا تَتَّبِعِ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»^۲؛ «و اصلاح کن و از راه تبهکاران پیروی مکن.» از تدبر در آیات ذیل چنین به نظر می رسد که عمل صالح به عملی اطلاق می شود که به طور خاص در تعالیم دینی توصیه شده است.

« وَهُمْ يَصْطَرِّخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ »^۳ «و در دوزخ فریاد برآورند: پروردگارا ما را از دوزخ خارج کن تا اعمال صالح انجام دهیم. اعمالی غیر از آنچه که انجام داده ایم. به ایشان خطاب می شود آیا به اندازه ای که عبرت گیرنده می توانسته عبرت گیرد به شما عمر ندادیم و بیم دهنده نزد شما نیامد؟ پس طعم عذاب را بچشید که یآوری برای ستمکاران نخواهد بود.»

در این آیه، رابطه ای روشن میان پیامبران به عنوان بیم دهندگان از سوی پروردگار و اعمال صالح مشاهده می شد. حال که پیامبران اعمال صالح را به شما معرفی کردند و شما را از عواقب ترک آن بیم دادند، چرا از فرصت عمر بهره نگرفتید و عمل صالح انجام ندادید؟ با توجه به اینکه دوزخیان به پیامبران و تعالیم شان در دنیا ایمان نمی آورند، خود را ملتزم به امثال دستورات دین ایشان نمی داند و در عرصه عمل غیر از تعالیم دینی انبیا رفتار می کنند؛ بنابراین، آرزو می کنند برگردند و اعمال صالح را که همان مفاد تعالیم دینی منذران و رسولان الهی است، به جا آورند.

« فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ »^۴ یعنی: اما کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند، در باغی مصفا مسرورند و اما کسانی که به آیات ما کفر ورزیدند و آیات ما و روز قیامت را تکذیب

^۱ سوره شعرا، آیه ۱۵۲

^۲ سوره اعراف، آیه ۱۴۲.

^۳ سوره الفاطر، آیه ۳۷.

^۴ طبرسی، مجمع البیان، ج ۴، ص ۲۴۸؛ فرات کوفی، تفسیر کوفی، ج ۲، ص ۱۹۴.

در احکام دینی دارد. چرا که زن در خانواده دارای نقشی خاص است که تسهیلات ویژه ای را می طلبد. زن برای گرم و آرام نگاه داشتن بنیادی ترین واحد اجتماع یعنی خانواده، نیازمند آسودگی خاطر در امور اقتصادی است تا بتواند به پرورش و تربیت نسلی سالم بپردازد، تعالی و سلامت نسل آینده را تضمین نماید و با بسترسازی های لازم، کانون آرام برای همسر و فرزندان فراهم آورد.^۱

علاوه بر حقوق متقابل زوجین، در تعلیم و تربیت فرزند، حضانت کودک، محرمیت، وراثت، مسایل اقتصادی، مشاوره و ولایت در خانواده، بهداشت و تنظیم خانواده، رفع اختلافات و طلاق، نظم ویژه ای پدیدار می باشد و این نظم باعث موفقیت خانواده در تمام جنبه های زندگی خواهد گردید.

^۱. حمیری، قرب الاسناد، ص ۵۲، ح ۱۷۰.

نتیجه گیری

با توجه به آنچه بیان شد، خانواده صالح بدین معناست که هریک از اعضای آن، ویژگی های انسان صالح را که در نظر قرآن کریم، انسان رشد یافته و تکامل یافته ای است دست یافته باشند. حال با توجه به ویژگی هایی که قرآن از انسان صالح یاد کرده است، می توان چنین نتیجه گرفت که اگر در خانواده نیز ابعادی از آن ویژگی ها رعایت شود، نه تنها خانواده را در مسیر تعالی قرار خواهد داد، بلکه می توان آن خانواده را، خانواده صالح نامید.

از جمله ویژگی های خانواده صالح، رازداری و امانتداری نسبت به همسر و دیگر اعضای خانواده است. رازداری به عنوان یکی از مهم ترین اصول هر رابطه بیان شده که در خانواده نیز به جهت اهمیت آن مورد بحث قرار می گیرد. هر کس برای خود رازها و اسراری دارد و در رابطه زوجین نیز به دلیل صمیمت با هم، هر یک از طرفین از رازها و اسرار دیگری آگاه است. برخی از زنان به دلیل ارتباط اجتماعی قوی ترشان با دیگران و بیان اسرار خود به جهت رفع نیازهای عاطفی با همسالان و زنان دیگر، اسرار خود و خانواده و همسر را بازگو می کنند و این امر ممکن است دیگران را به حریم خانواده وارد کرده و منجر به آسیب به آن شود.

بدین علت، روایات و آیاتی مبنی بر اینکه رازداری زن به جهت پوشاندن عیوب همسر و امانتداری نسبت به اسرار او از اهمیت بالایی برخوردارند. رازداری زن در خانواده استحکام آن را بیشتر کرده و مانع از دخالت دیگران در امور خانوادگی می شود.

علاوه بر آن در متون دینی فرزندپروری و تمام آثار و فواید آن بر خانواده در خصوص فرزندان صالح بوده که باعث انحراف و سقوط والدین و دیگر انسان ها نمی شوند و شادمانی در خانواده را سبب می شوند.

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

کتاب فارسی

۱. آیت اللهی، زهرا و همکاران، دانش خانواده و جمعیت، چاپ اول، قم، نشر معارف، ۱۳۹۲.
۲. بستان، حسین، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ ۵، ۱۳۹۶ ش.
۳. تامنن، دیورا، گفتگوی زن و مرد بدون درک یکدیگر: گفت و شنود زنان و مردان، ترجمه: ندا شادنظر، صدیقه مظلومی، تهران: نشر قطره، ۱۳۸۷ ش.
۴. حورایی، مجتبی، صمیمیت، نفوذ و تاثیرگذاری، تهران: کلمه گردان، ۱۳۷۷ ش.
۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۳ ش.
۶. سیدرضی، ترجمه نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، چاپ سوم، تهران، اسوه، ۱۳۸۵.
۷. صافی، احمد، مدیریت خانواده، تهران، انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۴.
۸. عبدوس، محمدتقی؛ اشتهااردی، محمدمهدی، فرازهایی برجسته از سیره امامان شیعه (ع)، قم: دفتر تبلیغات، ۱۳۷۵ ش.
۹. عمید، حسن، فرهنگ نامه عمید، چاپ سی و هشتم، تهران: امرکبیر، ۱۳۹۰ ش.
۱۰. عیسی زاده، عیسی، آموزه های قرآنی، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۰ ش.
۱۱. فتحی، مهدی، مهارت ارتباط موثر، مشهد: شهیدی پور، ۱۳۸۴ ش.
۱۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، ۱۳۸۷ ش.
۱۳. محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، قم: نشر دارالحدیث، چاپ اولف ۱۳۸۸ ش.
۱۴. محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، عربی- فارسی، مترجم حمید رضا شیخی، قم دارالحدیث، ۱۳۸۷ ش.
۱۵. مصباح یزدی، محمدتقی، مشکات (اخلاق در قرآن)، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ ۷، ۱۳۹۱ ش.
۱۶. مکارم شیرازی، برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۲ ش.

۱۷. هدفیلد، روان شناسی و اخلاق، ترجمه: علی پریور، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵ش.

کتاب عربی

۱۸. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، ق: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.

۱۹. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم: نشر ادب حوزه، ۱۴۰۵ق.

۲۰. آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.

۲۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ش.

۲۲. تویسرکانی، پرورش جان، تهران: کتابخانه اسلام، ۱۳۹۷ش.

۲۳. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح فی اللغة، تحقیق: احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم، ۱۴۰۷ق.

۲۴. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۹ق.

۲۵. حمیری قمی، قرب الاسناد، تحقیق مؤسسی آل البيت لاحیاء التراث، قم، ۱۴۱۳ ه ق.

۲۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بی جا: دفتر نشر کتاب، ۱۴۰۴ق.

۲۷. سیدرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، بی جا: میکائیل، ۱۳۹۳ش.

۲۸. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان لعلوم القرآن، بیروت، دارالمعرفه، بی تا.

۲۹. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تحقیق: احمد حسینی، بی جا: مکتب النشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸ق.

۳۰. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تهران، المطبعه العلمیه، ۱۳۸۰.

۳۱. فرات کوفی، تفسیر فرات کوفی، بی جا، مؤسسه چاپ و نشر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.

۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ سوم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ه ش.

۳۳. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۳۱۵ق.

۳۴. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ق.

۳۵. مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، فقه الرضا عليه السلام، قم: مؤسسه آل البيت (عليهم السلام) لإحياء التراث، ۱۴۰۶ق،

۳۶. نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعاده، قم: هجرت، ۱۳۷۸ش.

مقالات

۳۷. ایزدی مبارکه، کامران، «عمل صالح از منظر قرآن کریم»، نشریه مجموعه مقالات (قرآن و اخلاق)، بی تا.

۳۸. حیرت، عاطفه، «بررسی اثر بخشی زوج درمانی اسلام محور بر سازگاری، سلامت روان و خوش بینی زوجین شهر اصفهان». پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۸ش.

۳۹. علی پور، احمد و همکاران، «شادکامی و عملکرد ایمنی بدن»، مجله روانشناسی، شماره ۱۵، تهران، فصلنامه انجمن روان شناسی، ۱۳۷۹.

بیانات

۴۰. خطبه‌ی عقد توسط رهبری، مورخه‌ی ۱۳۸۰/۱۲/۹.

۴۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰.